

УДК 330.837.2

О. В. Мошенець,
аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН: ВІД КЛАСИЧНОЇ ШКОЛИ ДО ТЕОРІЇ СУСПІЛЬНОГО ВИБОРУ

У статті розглянуто основні етапи еволюції рентних відносин. Особливу увагу приділено поняттю ренти в концепції неокласичної школи.

The basic stages of evolution of the rent relations are considered in the article. The special attention is spared to the concept of rent according to the neoinstitutionalism.

Ключові слова: рента, рентні відносини, рентоорієнтована поведінка, неокласичний інституціоналізм, теорія суспільного вибору.

ВСТУП

Рентні відносини є складним системним явищем та однією з важливих компонент ринкової економіки. Взагалом визначення рентних відносин є відносинами, що виникають між соціально-економічними агентами з приводу розподілу рентних ресурсів. В свою чергу, рентні ресурси є об'єктом конкуренції, враховуючи їх обмеженість і, відповідно, нееластичність пропозиції. Теорія ренти пройшла тривалу еволюцію в процесі розвитку економічної науки. В процесі даної еволюції змінювались підходи і до визначення самої ренти. На сьогодні особливу увагу привертає рента, що формується в процесі економіко-політичного обміну. Це питання є особливо актуальним і для України, яка цілком справедливо заслуговує на визначення "рентоорієнтованого суспільства".

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Нерівномірність розподілу рентних доходів між різними економічними агентами і суспільними групами призводить до неузгодженості їх інтересів. Тому аналіз рентних відносин є необхідним для визначення основних напрямків вдосконалення системи оподаткування, формування фінансової бази стійкого розвитку української економіки тощо. Для пострадянських країн, і зокрема України, пошук ренти або рентоорієнтована поведінка є більш характерними, ніж для розвинених країн з ринковими економічними системами. Аналіз рентних відносин вимагає дослідження еволюції теорії ренти. Тому завданням даної статті є визначення особливостей основних етапів розвитку теорії ренти, починаючи від класичної школи і закінчуючи науковими поглядами представників теорії суспільного вибору. Відповідно, джерельною базою дослідження будуть праці А.

Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Дж. Б'юкенена тощо. Слід сказати, що українські вчені приділяють значну увагу питанням розвитку рентних відносин. Зокрема, в праці Б.М. Данилишина [11] визначається зміст рентних відносин в системі модернізації національного господарства. Значна увага рентній проблематиці присвячена і в працях Длугопольського О., Зятковського І., Носової О., Дементьєва В. [2, 4, 7, 8]. Разом з тим більш ґрунтовного дослідження потребує рента проблематика з точки зору її сучасних політико-економічних особливостей.

РЕЗУЛЬТАТИ

На сьогодні в економічній літературі науковці розрізняють три основні підходи, що визначають суть, механізм і роль рентних відносин в економіці: класичний, неокласичний та інституціональний. Класичний підхід зведено до аналізу природної ренти. Зокрема, засновник класичної школи Адам Сміт розглядає ренту надлишком вартості над заробітною платою робітника і середнім прибутком фермера-орендаря. Саме цей надлишок виплачується землевласникові [12]. Послідовник А. Сміта Давид Рікардо розглядає ренту як частину продукту землі, що виплачується землевласнику як компенсація за використання його землі як природного фактора. Водночас Рікардо вибудовує свою теорію ренти на засадах теорії трудової вартості. Джерелом ренти за Рікардо є не сама природа, а праця, підвищенню продуктивності якої сприяють сили природи на кращих і середніх (за урожайністю і місцезнаходженням) ділянках. Саме внаслідок цього виникає надлишок над середнім прибутком, оскільки вартість продукту сільськогосподарського виробництва визначається

затратами праці на гірших ділянках. Рікардо вважає, що причиною зростання ренти є необхідність залучення до господарського обороту гірших земель [5, с. 205].

Врамках трудової теорії вартості рента є однією з форм доданої вартості. В умовах ринкового капіталістичного господарства вона є надлишком доданої вартості понад середній для даної галузі прибуток. При цьому джерелом утворення ренти є праця найманих робітників. Рента, згідно з марксистськими уявленнями, є однією із форм (поряд з прибутком і процентом) доданої вартості, створеної додатковою працею найманих робітників і привласненої земельним власником.

Неокласичне трактування рентного механізму значною мірою відповідає основним постулатам економічної теорії про обмеженість ресурсів, диференціації їхньої віддачі, що безупинно відтворюється динамічному співвідношенні з потребами, що змінюються, що виражаються в платоспроможному попиті, формує систематичні розходження в доходах на взаємозамінні економічні ресурси. Неокласична школа на ґрунті критики марксистських поглядів розширила розуміння рентних відносин, які, на думку неокласиків, не можна обмежувати лише послугами землі. Вони розповсюдили принципи формування ренти на усі види ресурсів, пропозиція яких є обмеженою (фіксованою) [6].

З цих позицій, економічна рента — не просто дохід від виробничого фактора землі, а дохід від будь-якого ресурсу виробництва, пропозиція якого є нееластичною. Зокрема, для визначення таких видів доходів вводиться поняття квазіренти. Квазіренту неокласики характеризують як несправедливий додатковий прибуток у короткостроковому періоді, що отриманий в результаті того, що не доводиться здійснювати "основні" витрати на придбання засобів виробництва, тому що вони уже були здійснені попередньо. Якщо особа володіє виключними природними здібностями і обдаруваннями, які не є результатом її особливих зусиль чи інвестицій, здійснених заради майбутніх вигод, це дозволяє їй одержувати додатковий дохід порівняно із очікуваних звичайних осіб за аналогічних витрат праці і капіталу. Отже, доходи від рідкісних здібностей неокласики розглядають як квазіренту.

Подальша розробка неокласичного трактування рентних доходів знаходить своє відображення у працях представників неінституціонального напрямку [13—17]. Зокрема, науковці, яких об'єднує наукова школа з дослідження проблем суспільного вибору, головним чином акцентують увагу на дослідженні рентоорієнтованої поведінки як конкретного прояву рентних відносин у сучасній економіці. В загальному випадку основні стадії ево-

Таблиця 1. Еволюція поглядів на ренту

Напрямок	Визначення	Представники
Класична політична економія	Рента — це продукт природи, скоригований на затрати ресурсів і праці. Подвійне розуміння природної ренти як продукту природи і продукту праці	У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Мілль
Марксистська теорія	Рента — це додана вартість, що обумовлена перевищенням вартості над ціною виробництва. Рента є перетвореною формою доданої вартості, аналогічно прибутку, заробітній платі і відсотку. Абсолютна рента є результатом монополії приватної власності на землю	К.Маркс, В.Ленін
Неокласична школа	Рента — це зверхдохід ресурсу понад альтернативною вартістю його використання	А. Маршал, О. Бем-Баверк, Л. Вальрас
Інституціоналізм	Рента є результатом обмеження конкуренції з метою отримання монопольних прав	Дж. Б'юкенен, Г. Таллок, Р. Толлісон, А. Крюгер.

люції теорії ренти представлені у таблиці 1.

Неоінституційна теорія суспільного вибору дає ключ до розуміння суперечностей, що виникають в процесі реалізації інтересів різних груп. Одна з основних проблем, що розглядається в теорії суспільного вибору, є теорія пошуку ренти — rent-seeking.

Вперше поняття "пошук ренти", або "рентоорієнтована поведінка" вжила Анна Крюгер в праці "Політична економія рентоорієнтованого суспільства". В своїй роботі Анна Крюгер розглядає країни, що розвиваються, вказуючи на те, що більшість таких країн заслуговують на визначення "рентоорієнтованого суспільства" [14].

Сутність рентоорієнтованої поведінки полягає в тому, що державні чиновники намагаються отримати матеріальні вигоди за рахунок як суспільства в цілому, так і окремих осіб, які домагаються прийняття окремих рішень. Бюрократи, беручи участь у політичних процесах, роблять спроби провести такі рішення, які б гарантували їм отримання економічної ренти за рахунок суспільства. Політики зацікавлені у рішеннях, які забезпечують явні й швидкі вигоди за прихованих витрат або таких, що практично неможливо точно визначити. Подібні рішення сприяють зростанню популярності політиків, але, як правило, вони економічно неефективні.

Таким чином, в рамках теорії суспільного вибору рентою визначається перевищення оплати послуг чинника порівняно з тою, що він отримує за рахунок використання власного місця роботи та статусу.

Наявність ренти спонукає власників ресурсів шукати варіанти їх найраціональнішого розміщення. Високі позитивні значення рентної частини доходу стимулюють прихід ресурсів і фірм в певні галузі; істотно її падіння, навпаки, викликає відтік ресурсів і фірм з галузі. Очевидно, що власник ресурсів прагне до максимізації рентної виручки. Проте досягнення цієї мети може бути забезпечене різними способами.

Зокрема, в праці "Ренти та пошук ренти" Гордон Таллок підкреслює необхідність чіткого розрізнення понять "гарний пошук ренти", та "поганий пошук ренти" [17]. Розглядаються критерії, відповідно до яких діяльність в одному випадку розглядається як благо, в іншому — як негативний

чинник для економіки. У випадку, коли пошук ренти збільшує кількість благ, такий пошук ренти трактується як продуктивна діяльність і найчастіше визначається терміном "пошук прибутку". Цей пошук може включати будь-яку діяльність, що сприяє розширенню пропозиції товарів і послуг.

На практиці пропозиція ресурсів не є абсолютно еластичною, внаслідок цього ресурси в процесі свого використання приносять у складі виручки від створеної в процесі їх застосування продукції рентну складову, частка якої у виручці тим вища, чим нижча еластичність їх пропозиції. Будь-яке вдосконалення ресурсів підприємцем робить їх відносно рідкіснішими. Таке вдосконалення позитивно впливає на суспільний добробут, а додаткова рента (квазірента), що виникає в результаті застосування більш ефективних ресурсів чи технологій має тимчасовий характер. За відсутності штучно створених бар'єрів ринкова конкуренція неминує розмиває її, зводить до нормального рівня. Звідси з'являються стимули інвестувати ресурси в створення таких бар'єрів, тобто, за словами Гордона Таллока, переключатись на "поганий пошук ренти" за наявності такої можливості [17].

Дж. Б'юкенен дещо по-іншому бачить визначення пошуку ренти. Так, в праці "Пошук ренти та пошук прибутку" Б'юкенен характеризує пошук ренти наступним чином: "Термін "пошук ренти" створений для зображення поведінки в інституційному середовищі, де індивідуальні зусилля максимізувати цінність породжують суспільні втрати, а не вигоду для суспільства" [13]. Дж. Б'юкенен виокремлює три типи затрат, що пов'язані з пошуком ренти. По-перше, це затрати потенційних отримувачів монополії; по-друге, зусилля бюрократів, що намагаються перетворити в свої доходи витрати потенційних монополістів; по-третє, викривлення, що виникають в результаті утвореної монополії чи діяльності держави, орієнтованої на пошук політичної ренти. В своєму дослідженні Б'юкенен пропонує модель пошуку ренти, що ґрунтується на моделі чистої монополії, та визначає наступні форми пошуку ренти: пошук ренти через регулювання цін та об'ємів випуску, що призводять до підвищення монопольної влади, а також пошук ренти через тарифи та квоти, що призводять до обмеження конкуренції. Переможці пошуку ренти в результаті компенсують свої затрати, а для тих, хто програв, витрати ніколи не будуть повернені. Тому відбувається розсіювання ренти, коли її сума урівноважується з витратами, пов'язаними з пошуком ренти. Таким чином, величину політичної ренти, за Б'юкененом, можна порівняти з сумою, витраченою на її пошук. Такий перерозподіл є не лише метою в боротьбі за ренту, але і її основним інструментом, за допомогою якого відбувається фінансування партій, політиків, чиновників. Негативними сторонами такого процесу є втрати, що пов'язані як

з підприємницькою діяльністю, так і з викривленням мотивації економічних агентів.

Розглядаючи поняття "пошуку ренти", практично усі західні дослідники вказують на втрати, які несе суспільство, замість вигод, які воно могло б мати у випадку, якщо ресурси, використані на отримання ренти, були б застосовані продуктивно. За Р. Толлісоном пошуком ренти є витрати ресурсів ради трансферту. Трансферт не змінює загальний добробут, а є "грою з нульовою сумою". Проте якщо заради трансферту потрібно витратити ресурси, то тоді суспільство несе чисті втрати в добробуті, а діяльність, що забезпечує його отримання, характеризується як пошук ренти — терміном, в який в цьому випадку справедливо вкладається негативний сенс [16]. Згідно з Таллоком, пошук прибутку має місце тоді, коли розміщення ресурсів ради отримання ренти генерує суспільний добробут, а пошук ренти — коли розміщення ресурсів ради тієї ж мети генерує втрати суспільства [17].

Всі учасники політичного життя згідно з поглядами представників теорії політичного вибору є "шукачами політичної ренти", тобто особами, що прагнуть отримати особисті вигоди за рахунок політичного процесу. Депутати парламенту стурбовані боротьбою за голоси виборців заради власної кар'єри, організовані групи виборців — боротьбою за економічні привілеї. Лобістські групи і депутати легко знаходять спільну мову: лобісти допомагають "своїм" депутатам робити кар'єру (наприклад, фінансують їх виборчі кампанії), депутати відстоюють в парламенті інтереси "своїх" лобістів. Таким чином, політик, згідно з теорією суспільного вибору, продає свій голос в парламенті, купуючи підтримку впливових груп виборців. В результаті парламент постає як представництво численних лобістських груп, кожна з яких має свої особливі інтереси.

Дослідженню цього присвячена праця У. Нісқанена "Політичний аналіз та економіка державного сектора" [15]. Виробництво суспільних благ не привід, на думку автора, для втручання держави в економіку, оскільки різні платники податків отримують неоднакову вигоду від державних програм. Демократичним є опосередковане ринком перетворення суспільних товарів і послуг в економічні блага. Проблема реформи бюрократії — це проблема мінімізації урядового апарату як шляхом створення конкурентних умов для роботи урядових установ, так і шляхом передачі частини їх функцій приватним установам. Найважливішою умовою ефективної боротьби з бюрократією є приватизація, її змістом — розвиток "м'якої інфраструктури", а кінцевою метою — створення конституційної економіки. Поняття "м'яка інфраструктура" означає збільшення економічних прав людини (зміцнення прав власності, чесність і відповідальність за виконання контрактів, тер-

Таблиця 2. Класифікація визначень ренти

Критерій	Визначення ренти
<ul style="list-style-type: none"> по відношенню до природних ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> ціна за використання землі та інших природних ресурсів, кількість яких обмежена; форма реалізації власності на ті природні ресурси, кількість яких строго обмежена
<ul style="list-style-type: none"> по відношенню до будь-яких ресурсів 	<ul style="list-style-type: none"> будь-які платежі власнику прав на ресурси, що перевищують доходи, які можна отримати при немонопольному використанні цих ресурсів, тобто в умовах ринкової конкуренції; рівень оплати деякого фактора виробництва, який перевищує розміри мінімальної оплати, необхідної для того, щоб отримати необхідну пропозицію цього фактора в рамках заданого способу його використання; плата за будь-який ресурс, пропозиція якого підтримується на незмінному рівні без витрат, але не може бути збільшена і, відповідно, не залежить від ціни; форма вираження зверх прибутку, отриманого в результаті експлуатації обмежених різноякісних ресурсів

пимість до інакомислення, гарантії прав меншин тощо) і обмеження сфер втручання держави.

Значний внесок у розвиток теорії ренти здійснив вітчизняний дослідник проблем суспільного вибору Дементьев В.В. Він розширює межі отримання рентних доходів на усі сфери, які визначаються владними повноваженнями. На думку Дементьева В.В., способи, форми, джерела й умови одержання рентних доходів залежать від місця, що займають агенти у структурі господарства і у структурі економічної влади. Визначальним аспектом отримання ренти є незбалансованість системи влади і пов'язані з цим "провали" у мотивації економічної поведінки [2].

Проведене визначення дає можливість згрупувати основні визначення ренти та зробити подальші висновки (таб.2).

ВИСНОВКИ

Таким чином, теорія ренти посідає важливе місце в працях економістів. Проведене дослідження дало змогу зробити висновок про наявність в теорії ренти жорсткого ядра та захисної оболонки. Жорстке ядро теорії ренти формують такі фактори як наявність монополії на ресурс, обмеженість ресурсу та значимість діяльності. До оболонки теорії ренти слід віднести інституційне середовище. Рентні відносини є елементом системи соціально-економічних відносин та відносин власності. В рентних відносинах виникають і взаємодіють такі групи інтересів: інтереси суспільства і держави, інтереси регіонів і центру, інтереси чиновників та бізнес-структур тощо. Особливо актуальним для України є питання політичної ренти, або рентоорієтованої поведінки. Розгляду питання пошуку ренти в контексті теорії суспільного вибору в працях західних дослідників присвячується особлива увага. Теорія пошуку ренти дала значний поштовх до подальших досліджень науковців. Велика кількість проблем, що виникає в процесі розгляду даної теорії, потребує подальшої розробки. Особливо актуальним це питання є для України на сучасному етапі розвитку.

Література:

1. Бьюкенен Дж. М. Сочинения. — М.: "Таурус Альфа", 1997, 560 с.

2. Дементьев В.В. Рентоориентированное поведение и господствующая фирма в переходной экономике Украины // Экономика и право. — 2001. — № 1. — С. 81—87.

3. Джеффри Бреннан, Джеймс Бьюкенен. Причина правил. Конституционная политическая экономия: Экономическая Школа. — М. — 1995, с. 272.

4. Длугопольский О.В.

Політекономія публічного сектора: західні орієнтири // Економічна теорія: науковий журнал. — 2006. — № 2. — С. 3—16

5. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. — Ч.1 / За ред. В.Д. Базилевича. — 2-ге вид., випр. — К.: Знання, 2005. — 567 с.

6. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х т.: Пер. с англ. — М.: Изд. группа "Прогресс", 1993. — (Экономическая мысль Запада).

7. Зятковський І.В. Вплив економічної влади на розвиток і становлення сучасних бізнес структур // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 12 (54). — С. 41—47.

8. Носова О.В. К вопросу о природе эффективности ренты и рентоориентированного поведения как институтов развития: опыт стран Восточной Азии // Наукові праці ДонТУ. Серія: економічна. — 2005. — Випуск 89—2 — С. 90—96.

9. Ослунд А. "Рентоориентированное поведение" в российской переходной экономике // Вопросы экономики. — 1996. — № 8 — С. 99—108.

10. Пустовийт Р.Ф. Вплив державної політики на процес інституційних змін // Економічна теорія. — 2006. — № 1. — С. 13—23.

11. Рентні відносини в системі модернізації національного господарства: / За ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина — К.: РВПС України НАН України, 2007. — 518 с.

12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Эксмо, 2007.

13. Buchanan J. Rent seeking and profit seeking // Toward a theory of the rent seeking society / Eds. by J. Buchanan, R. Tollison, G. Tullock. Texas A&M Univ. 1980 // <http://www.econlib.org/library/Buchanan>.

14. Krueger A. The political economy of the rent-seeking society // American Economic Review. 1974. Vol. 64, N 3. P. 291—303.

15. Niskanen W. Policy Analysis and Public Economics // Cheltenham, Edward Elgar, 1998

16. Tollison R. Rent-seeking: A survey // Kyklos. 1982. Vol. 35.

17. Tullock G. Rents and rent seeking // The political economy of rent seeking / Eds. by C. Rowley, R. Tollison, G. Tullock. Boston, 1988.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2009 р.